

14. STARPTAUTISKAIS SEMINĀRS „LATVIEŠU RAKSTI UN RAKSTI BALTIJĀ 16.–19. GADSIMTĀ – PĒTNIECĪBAS AKTUALITĀTES UN PROBLĒMAS“

2024. gada 12. janvārī Rīgā notika 14. starptautiskais starpdisciplinārais seminārs „Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas“. Seminārs jau otro gadu norisinājās Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, šoreiz mājīgajā 8. stāva lasītavā. Seminārā piedalījās pētnieki no Latvijas, Lietuvas un Zviedrijas augstskolām un pētniecības iestādēm. Tika nolasīti 13 referāti par dažādu 16.–20. gadsimta latviešu, lietuviešu, latīņu, grieķu un viduslejasvācu valodas avotu un to valodas problemātiku.

Pirmie pieci semināra priekšlasījumi bija veltīti 16.–17. gs. latviešu rakstu tematikai. Jaunatklātu agrīnu latviešu valodas pieminekli savā referātā „Anonīms starprindu tēvreizes pieraksts latviešu valodā“ prezentēja **Ernesta Kazakēnaite** (*Kazakēnaitē, Viļņa*). Tie ir ar roku veikti labojumi latviešu tēvreizes tekstā S. Minsteras kosmogrāfijas 1552. g. latīņu izdevuma eksemplārā, kas atrodas Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā Viļņā. Grāmata ir tur nonākusi 20. gs. vidū no slavenās Valenrodu (*Wallenrodt*) ģimenes bibliotēkas Kēnigsbergā. Tāpēc nav iemeslu apgalvot, ka ieraksts būtu veikts Lietuvā. Latviešu pieraksts sastāv no 22 vārdiem vai to formām. Analīze rāda, ka pierakstītājs seko 16. gs. vai 17. gs. sākuma rakstības tradīcijai, piemēram, *ie* rakstīts kā *e* (*Enackas, schöden, Neeved*, varbūt arī *parradnekems*), arī *au* vārda vidū apzīmēts kā *ow* vai *ou* (*lownan, loūne*, varbūt arī *toūwe*). Uz labojumu agrīnu izcelsmi norāda arī dažas citas teksta iezīmes.

Turpinot aizsākto pētījumu par latviešu baznīcas lūgšanām 17. gs. beigās, **Everita Andronova** (Rīga) referātā „Piezīmes par Jāņa Strauberga 1935. gadā atrasto latviešu 17. gadsimta beigu manuskriptu“ iepazīstināja ar 1935. g. „Ceļu“ VI numurā

J. Strauberga publicēto Zviedrijas arhīvā atrasto rokrakstu, kuru ir pārbaudījis A. Augstkalns. J. Straubergs kā visai ticamu rokraksta autoru minējis L. Depkinu, kas kalpojis Limbažos pirms pārceļšanās uz Rīgu. Priekšlasījumā tika gan skatītas paša rokraksta (katehisma, lūgšanas un sprediķa) rakstības, morfoloģijas, sintakses, kā arī leksikas īpatnības, gan tās salīdzinātas ar divu iespiesto baznīcas lūgšanu (1693, 1696) materiālu. Iesāktais pētījums paredz tālāku iepazīšanos ar J. Strauberga fondu LNB un LU Akadēmiskās bibliotēkas krājumos, lai noskaidrotu, vai tika sagatavots materiāls par rokraksta valodas īpatnībām. Papildu izpēte būs veltīta manuskripta autorības noteikšanai.

Anna Frīdenberga (Rīga) referātā „*Labība un padoms* 16. un 17. gadsimta tekstos“ aplūkoja abas leksēmas un to lietojumu 16. un 17. gs. rakstu avotos. Lai gan vārdam *labība* 17. gs. latviešu valodā ir jau nostabilizējusies konkrēta nozīme (un šādos gadījumos potenciāli atvasinājumi netiek darināti), dažos rakstu avotos tas tiek lietots ar nozīmi ‘labumi, manta’. Šāds lietojums parādās G. Mancelļa darbos konkrētā kontekstā – Lūkas evaņģēlija 1. nodaļas 53. pantā. Domājams, ka Mancelis šo vārdu pārņēmis no agrāka teksta, iespējams, no 1615. g. Vidzemes luterāņu dziesmugrāmatas. Nav zināms, kurš ierakstījis vārdu *labība* šādā nozīmē, tomēr iespējams, ka lietojumu ietekmējis vācu vārds *Güter* attiecīgajā tekstā. Glikas Bībeles tulkojumā un citos 17. gs. beigu avotos aplūkotajā Lūkas evaņģēlija pantā lietots vārds *labumi*, kas ir raksturīgs arī mūsdienu tulkojumos. Tomēr šāds vārda *labība* lietojums ir rets, lielākoties vārds 17. gs. lietots ar nozīmi ‘labība, graudi’ vai arī plašākā nozīmē kā ‘pārtika, raža, maize’. Savukārt 16. gs. beigu avotos minētajā Lūkas evaņģēlija pantā lietots vārds *padoms*, kuram senajos rakstos ir vairākas nozīmes, kas tekstos tiek lietotas paralēli. Vārds *padoms* sastopams ar nozīmi ‘manta, bagātība, labumi, īpašums’, ‘ieteikums, kā rīkoties’ (kas ir mūsdienās zināmākā nozīme), kā arī ‘nodoms, nolūks; lēmums, spriedums’ un ‘prāts, saprāts, gudrība’.

Anta Trumpa (Rīga) uzstājās ar referātu „Cerība, viltus un vilšanās senajos tekstos: verba *vilt* un tā atvasinājumu semantika“. Pētniece aplūkoja vārda *vilt* un tā atvasinājumu nozīmes latviešu 16. un 17. gs. tekstos, mēģinot noteikt, kuras no tām ir senākas, kuras ir attīstījušās vēlāk, kādi semantisko pārmaiņu procesi ir notikuši, īpašu uzmanību pievēršot arhaiskākajām, mūsdienu valodā vairs nelietotajām, nozīmēm. Runātāja secināja, ka: 1) *vilt* un tā atvasinājumiem senajos tekstos lielākoties piemīt dažādas negatīvas īpašības un darbības izsakošas nozīmes. Izņēmums ir verbs *vilties* ar nozīmi ‘cerēt’, bet arī ar šo nozīmi vārds lietots negatīvā kontekstā – cerība kā kaut kas nepastāvīgs pretstatā ticībai Dievam; 2) šīs saknes vārdiem nozīmes attīstība varētu būt bijusi ‘vēlēties’ → ‘cerēt’ → ‘vilināt’ → ‘pievilt, piekrāpt, nodot’; ‘būt viltīgam’ → ‘vilties’. Tā kā visas minētās nozīmes šīs saknes vārdiem ir arī lietuviešu valodā un daļēji arī citās indoeiropiešu valodās, acīmredzot var runāt par ļoti seniem nozīmes attīstības procesiem; 3) spilgtākās tieši latviešu valodas 16. un 17. gs. tekstiem raksturīgās šīs saknes vārdu semantikas īpatnības ir vārdu *vilties* un *nevilties* lietojums ar nozīmi ‘cerēt’ un ‘necerēt’, vārda *vilt* lietojums ar nozīmi

‘vilināt’ un vārdu *viltība*, *viltīgs* un *viltnieks/viltēnieks/viltinieks* lietojums ar plašāku un vairāk negatīvu nozīmi nekā mūsdienās.

Rakstības problemātikai referātā „Leksiski gramatiskais princips Georģa Manceļa pareizrakstībā“ pievērsās **Pēteris Vanags** (Rīga / Stokholma). Viņš prezentēja daļu no projekta, kura mērķis ir noteikt Manceļa lietotās rakstības principus un raksturot to maiņu viņa darbības laikā. Analizējot agrīnā perioda (1631. g. izdevumi) Manceļa darbus, noteikti šādi galvenie viņa lietotie principi: fonētiskais, morfēmiskais, leksiski tradicionālais, diferencētājprincips, tīri gramatiskais princips, kā arī leksiski gramatiskais princips. Tā var dēvēt lielo sākumburtu rakstībā izmantoto principu, jo tas saistīts gan ar vārdu leksisko, gan gramatisko semantiku. Nozīmīgākie vērojumi par principa lietojuma attīstību saskatāmi lietvārdu rakstībā ar lielu sākumburtu teikuma vidū. Šis paņēmieni pārņemts no vācu valodas, tomēr Manceļa darbos tas nav konsekventi izmantots. Līdzīgi vācu rakstiem, kā pirmie ar lielu sākumburtu teikuma vidū sākti rakstīt īpašvārdi, tad ar baznīcu un reliģiju saistīti sugasvārdi, tad personu apzīmējoši sugasvārdi, pēc tam konkrētas nozīmes sugasvārdi, bet kā pēdējie – abstraktas nozīmes sugasvārdi. Turklāt šādas rakstības attīstība bijusi nevis lēcienveida, bet pakāpeniska, neaptverot visu semantisko grupu uzreiz.

Šī gada seminārā veseli trīs referāti bija veltīti klasisko valodu avotiem Baltijas kontekstā. **Laura Kreigere-Liepīna** (Rīga) priekšlasījumā „Dzejnieka Daniela Hermaņa (1543–1601) epitalāmijs: kāzu sacerējums Rīgas patriciešiem Tomasam Rammam un Nikolausa Ekes meitai Annai“ kontekstualizēja Rīgas humānista Daniela Hermaņa (*Hermann*) literāro darbu – epitalāmiņu jeb kāzu sacerējumu, kas veltīts Rīgas patriciešiem Tomasam Rammam (*Ramm*) un viņa līgavai Annai, ievērojamā Rīgas birģermeistara Nikolausa Ekes (*Eck*) meitai. Lai atklātu teksta nianšes un zemtekstus, tika raksturoti šo Rīgas dižciltīgo personu vēsturē ierakstītie darbi un nedaudz ieskicētas personības, lai parādītu viņu ietekmi uz Rīgas 16. un 17. gs. politisko dzīvi. Pētniece īsi pakavējās pie dzejas rindu analīzes, kas atklāj tipisku neolatinitātes dzejas tradīcijās sacerētu tekstu. Šis dzejolis ir tikai fragments no Daniela Hermaņa Rīgā sacerēto darbu kopuma, kas atspoguļo 16. un 17. gs. Rīgas un Livonijas kolorīto sabiedrību kontekstā ar nozīmīgiem Latvijas vēstures notikumiem.

Renātes Bergas (Rīga) priekšlasījuma „Ieskats Rīgas jezuītu kolēģijas rēķinu grāmatu (1592–1621) latīņu leksikas izpētē“ mērķis bija demonstrēt latīņu leksikas bagātību, kas konstatēta līdz šim valodas aspektā nepētītajā Rīgas jezuītu kolēģijas rēķinu grāmatu *Libri duo rationum Collegii Rigensis* izdevumu sadaļā. Vairāk nekā 700 lapu plašais rokraksts tapis latīņu valodā, kas bija kolēģijas oficiālā saziņas valoda. Tas sniedz tiešas un detalizētas liecības par jezuītu kolēģijas aktivitātēm, sakariem ar Livonijas iedzīvotājiem un tās saimniecisko darbību Rīgā, kā arī ārpilsētas īpašumos laikā no 1592. g. jūlija līdz 1621. g. jūnijam.

LU profesore **Ilze Rūmniece** (Rīga) pastāstīja par „18. gadsimta grieķu-latīņu vārdnīcu *Graecum Lexicon manuale a Beniamine Hederico institutum*: šķirkļu informācijas īpašām iezīmēm“. Vārdnīcas sākotnējais veidotājs bijis Benjamins Hederiks (*Hedericus*),

gadu gaitā to papildinājuši, uzlabojuši Samuels Patricijs (*Patricius*) un Johans Augusts Ernests (*Ernesti*). Apjomīgākā ir grieķu-latīņu daļa, kurai seko neliela inversā latīņu-grieķu daļa. Šāda leksikogrāfiskā materiāla veidošanas un salīdzinoši biežas atjaunošanas iemesls un mērķauditorija 18. gs. ir tā laika skolēni, studenti, docētāji, kuri vingrinās (vai vingrina audzēkņus) veidot paši savus tekstus jebkurā no klasiskajām valodām, tā pakāpeniski dziļāk un aktīvāk apgūstot vienu, otru vai abas. Tolaik izglītības jomā abas klasiskās valodas ir tekstos, ar kuriem strādā un mācās, pēc to parauga veido jaunus tekstus – savējos, sava laika un tematikas. Apskatītajā vārdnīcā šķirkļu informācija īpašā veidā izvēlēta un sakārtota. Pirmajā – tulkojošajā jeb/un skaidrojošajā – daļā (*pars hermeneutica*) papildus vietām sniegta etimoloģiska, pat ģeogrāfiska, kultūrvēsturiska informācija. Otrā daļa (*pars analytica*) uzrāda gramatisku komentāru, bet arī sporādiskas norādes uz grieķu seno dialektu formām un antīkajiem klasiķiem, kuru tekstos leksēma sastopama. Trešā daļa (*pars synthetica*) ļauj ieraudzīt latīņu leksēmām atbilstošās grieķu; mūsdienu lietotājam tā interesanta ar iespēju salīdzināt vārdu semantikas informāciju abās vārdnīcas daļās, kas katrā no tām palaikam atšķirīga, dažādi izvēlēta un pasniegta. Izpētot vārdnīcu un šķirkļu grupējumu un katra izvērsumu tajā, var secināt, ka šķirkļu izveides principos nav skaidras viendabības, tomēr nenoliedzami tajos sniegtā papildu informācija ir dažādos aspektos (ne tikai leksikogrāfiskā tradicionālā pamatmateriāla jomā) vērtīga lietotājam.

Vācu valodas pētnieces **Ineta Balode** un **Dzintra Lele-Rozentāle** (Rīga / Ventspils) dalījās pārdomās par „Viduslejasvācu tekstu recepciju studijās un pētniecībā“. Latvijas kultūras mantojuma izpētē liela nozīme ir vēsturiskajiem tekstiem, kas tulkoti no latīņu un vācu valodas, kā arī publicēti pētniekiem un interesentiem paredzētās tīmekļa vietnēs, piemēram, www.history.lv. Ievērojot seno tekstu leksikas, morfoloģijas, sintakses, kā arī pierakstiem raksturīgās iezīmes, priekšlasījumā tika sniegts ieskats 1896. g. publicētajā 1392. g. beķeru šrāgas fragmentā (skat. Stieda, W., C. Mettig. *Schragen der Gilden und Ämter der Stadt Riga bis 1621*. Rīga, 1896, 239), pievēršot uzmanību viduslejasvācu valodas iezīmēm. Runātājas secināja, ka pēc iespējas veiksmīgu teksta tulkojumu nodrošina iedziļināšanās attiecīgā laika perioda vācu valodas vēsturē, atbilstošu leksikogrāfisko palīglīdzekļu izmantojums un starpnozaru sadarbība, piesaistot plašāku ekspertu loku.

Lietuviešu seno rakstu pētniece **Gina Holvūta** (*Holvoet*, Viļņa) nevarēja ierasties uz semināru klātienē, taču savu referātu „Senųjų rankraštnių tekstų skaitmeninimas: Chyliniskio NT atvejis“ (Seno rokrakstu digitalizācija: Hiliņska Jaunās Derības gadījums) nolasiņa attālināti. Vispirms viņa pastāstīja, kādi digitālie rīki pieejami Bībeles tekstu pētniecībai vairākās valodās – poļu, vācu, angļu, nīderlandiešu, arī senebreju —, tad uzskaitīja visus pašlaik pieejamos Bībeles pētniecības resursus tekstiem lietuviešu valodā. Referente īpaši pievērsās pašas vadītajam projektam, kura ietvaros top Samuela Hiliņska (*Chilinskis*, ap 1631–1666) tulkojuma digitalizācija un interneta resurss (<http://www.chyliniskibible.vu.flf.lt/>). Projekta mērķis ir izveidot interneta tekstu datu bāzi, kas satur interaktīvu Hiliņska Jaunās Derības tekstu, ļaujot

lietotājam: izvēlēties starp agrākām vai jaunākām teksta versijām; iegūt morfoloģisko, leksisko un sintaktisko labojumu sarakstus; piekļūt oriģinālā vai apgrieztā secībā vai pēc biežuma sakārtotiem vārdu formu sarakstiem, kā arī ģenerēt konkordances. Tāpat plānots resursu papildināt ar Vecās Derības tulkojuma tekstu, kā arī ar paralēliem nīderlandiešu un poļu avotiem.

LU Latviešu valodas institūta seno tekstu izpētes grupas pārstāves **Renāte Siliņa-Piņķe** un **Anta Trumpa** (Rīga) iepazīstināja ar „Jaunām meklēšanas iespējām korpusā *SENIE*“. Viņas informēja par jaunumiem seno tekstu korpusā *SENIE* un *Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā*, īpašu uzmanību veltot divām korpusa versijām, no kurām vecākā pārtop par digitālu seno tekstu bibliotēku ar pilnām tekstu elektroniskajām versijām un faksimiliem, savukārt jaunākā ir daļa no Nacionālās korpusu kolekcijas *NoSketchEngine* platformā (korpuss.lv/id/Senie). Prezentācijā tika rādītas dažādās meklēšanas iespējas jaunajā korpusa vietnē, no kurām jaunākā – vairāku gadu darba rezultāts – ir iespēja meklēt vārdus senajos tekstos, ievadot tos meklētājā mūsdienu rakstībā. Meklēšanu korpusā var arī dažādi ierobežot, izvēloties kādu noteiktu avotu, gadu vai gadsimtu, žanru (laicīgie, garīgie teksti, dzeja) vai konkrētu autoru, utt.

LU Literatūras, mākslas un folkloras institūta pētniece **Ginta Pērle-Sīle** (Rīga) savā referātā „Noteikumi par labības magazīnu izveidi Rauzas un Mēru muižās 1796. gadā: dokumenti, autori, tuls“ pastāstīja par 1796. g. izdotiem noteikumiem par labības magazīnu izveidi, cenšoties atrast atbildi, vai to tulkojums varētu būt Palsmanes mācītāja Frīdriha Daniela Vāra (*Wahr*, 1749–1827) darbs. Noteikumu autori ir Palsmanes draudzei piederīgie – Mēru muižnieks Frīdrihs Vilhelms Cekels (*Zoekel*, 1759–1842) un Rauzas muižnieks Francis Johans Cekels (*Zoekel*, 1746–1811). Dokumenta noteikumi, vispārīgi definējot labības magazīnas funkcionēšanu, cita starpā paredz līdztiesību labības uzkrāšanā un realizācijā starp privātmuižas saimniekiem un īpašnieku – gan saistībās, gan iespējamā peļņā. Atsevišķa nodaļa Rauzas muižas noteikumu noslēgumā paredzēta kalpu īpašumtiesībām, izveidojot „kalpu pļavas“. Dokuments skatāms kontekstā ar muižnieku kā apgaismotāju aktivitātēm, jo īpaši F. J. Cekela 1790. g. izdoto kartupeļu audzēšanas pamācību *Kartoppelu Dahrs*. Zinot, ka kartupeļu audzēšanas pamfleta tulkojuma autors ir F. D. Vārs, tāpat liecības par viņa izmantoto latviešu valodas ortogrāfiju ir redzamas tautasdziesmu krājumā *Palzmareefchu Dfeefmu Krahjums* (1808), iespējams izteikt pieņēmumu, ka Palsmanes mācītājs bijis arī aplūkoto noteikumu tulkotājs un izplatītājs.

Semināru noslēdza LU profesore **Māra Grudule** (Rīga) ar priekšlasījumu „Latviešu tautasdziesmu tulkojumi vāciski 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs“. Viņa pastāstīja par trim 20. gs. sākumā publicētām latviešu tautasdziesmu kopām vācu valodā. Pirmā no tām nākusi klajā 1913. g. un ir ievietota Kurzemes vācietes Lizetes Harmsenas (*Harmsen*, 1835–1914) atmiņu krājuma *Ein altes kurländisches Pastorat* (Vecā Kurzemes mācītājmuiža) pielikumā. 1918. g. Minhenē ir publicēts valodnieka Augusta Bīlenšteina mazmeitas Ingas Bīlenšteinas (*Bielenstein*, 1889–1980) tulkotais tautasdziesmu krājums *Lettische Volkslieder* (Latviešu tautasdziesmas) Baltijas vācu

dzejnieka un tulkotāja Johanesa fon Gintera (*von Günther*) redakcijā. Un 1923. g. Berlīnē ir izdota latviešu tautasdziesmu izlase mākslinieces Eleonoras fon Mēdemas (*von Medem*) atdzejojumā *Pferdchen. Lettische Volksgedichte* (Zirdziņš. Latviešu tautas dzeja). Šis krājums ir papildināts ar tulkotājas ilustrācijām. Referente sniedza ieskatu katras atdzejotājas atšķirīgajā pieejā tautasdziesmu tulkošanai. Harmsena spērusi soli pretī uztvērējam, ieviešot atskaņas un vienlaidus ritmu. Bīlenšteina galveno uzmanību veltījusi teksta poētikas atveidei, tai pakārtojot arī tautasdziesmu formu. Savukārt Mēdema savu krājumu veidojusi kā vienotu mākslas darbu – teksts sabalsojas ar ilustrācijām. Grāmatu var interpretēt kā vispārinātu ieskatu tautas (zemnieku) dzīvē ar uzsvaru uz jaunību – cerēšanās posmu un kāzām –, un to var interpretēt arī dziļākā – Baltijas 20. gs. sākuma trauksmaino vēsturisko notikumu un starpnacionālo attiecību – kontekstā. Domājams, šis pēdējais aspekts sniedz atbildi arī uz jautājumu, kāpēc vispār visas trīs Baltijas vācietes ir pievērsušās latviešu tautasdziesmu tulkošanai. Iedziļināšanās tautasdziesmu un latviešu tautas kultūras pasaulē viņām ir bijusi iespēja atgriezties laikmetā, kurā Baltijā vēl valdīja stingra patriarhāla kārtība, latviešu nacionālās kustības un modernizācijas centieni, līdz ar to arī starpetnisko attiecību saasināšanās neskarta.

Pēteris Vanags
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2024

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)